

Kakuszi B. Péter

Az anarchista-expresszionista világszemlélettől az értékrendváltásig

Márai Sándor, akit sokan – kissé leegyszerűsítve – a polgárság írójaként tartottak és tartanak számon, németországi tartózkodása alatt többek között Franz Kafka, Thomas Mann, Oswald Spengler műveinek olvasásának, átgondolásának hatására vált a válságban lévő polgári értékrend elkötelezett védelmezőjévé. Nem voltak illúziói a tradicionális polgáreszmény jövőjével kapcsolatban. Az előbb említett jeles alkotók műveiből is első-sorban azt a következtetést vonhatta le, hogy a polgári kreativitásra mint hajtóerőre épülő Európa hanyatlásának végső stádiumába lépett. Ugyanakkor a kultúra dinamizmusát jelentő polgári életszemlélet bizonyos elemeit menthetőnek tartotta. Ezzel kapcsolatos gondolatait – reményeit és kétségeit – rögzíti szinte mindegyik későbbi alkotásában. Ezek közül kettőt külön megemlítek: az egyik *A Garrenek műve* című regényciklusa, amely a legterjedelmesebb vállalkozás, és koncepciójában a hosszú évek alatt, míg készült, többször átalakult. Az igen változó esztétikai minőségű regényciklus a polgári értékrenddel kapcsolatos összefoglaló jellegéért és komplexitásáért éppúgy figyelmet érdemel, mint a regény megújítására tett kísérletéért.¹ A másik az *Egy polgár vallomásai* című önéletrajzi ihletésű regény, melyben többek között „polgáreszmények” melletti elköteleződésének kialakulási folyamatára reflektál.

A fent említett műveinél jóval korábbi írásaiban is megjelennek a későbbi értékvilágának alapjául szolgáló elemek. Az első emigrációjának kezdetén világszemléletét több szempontból is meghatározó anarchista-expresszionista esztétikai és morális értékvilágot fokozatosan feladó Márai, gyermekora polgári környezetének – a kevésbé tudatosan vagy éppen öntudatlanul „elsajátított” – hatásaira építve alakítja ki értékrendjét, amely értelemszerűen haláláig módosul, formálódik, de alapjaiban nem változik. Ennek a fiatalkori radikális átalakulásnak a folyamata – az expresszionizmustól való elfordulás és az ún. liberális-konzervatív értékrendhez való közelítés – elsősorban a fiatal újságíró-író lapokban megjelent művei alapján jól kitapintható. Azoknak a jeles irodalmároknak is, akiket Márai az expresszionizmus bálványaiként tisztelt első emigrációja kezdetén, hasonló értékváltáson ment egy része keresztül. Többségük (pl. Franz Werfel) életének csak egy rövid periódusa áll az expresszionizmus hatása alatt.

Márai az első emigrációja után néhány évvel írta meg a már említett *Egy polgár vallomásai* című önéletrajzi ihletésű művét, amelyben az expresszionizmus iránti fiatalkori rajongásáról ír ugyan, de már nagyon távolságtartóan, kritikusan, elnéző mosollyal.

¹ Lőrinczy Huba: *Búcsú egy kultúrától* című tanulmánykötetének bevezetője, BÁR könyvek, Szombathely, 1998. 11–12. o.

Regényében bírálja, sőt szégyelli ezeket az irodalmi, szemléletbeli kötődéseit, ugyanakkor elismeri, hogy személyiségének formálódásában igen nagy szerepük volt a német expresszionistáknak.

Újságírói pályájának első éveiben, a forradalmak utáni időkben – elsősorban a német expresszionisták hatására² – igen jelentős számban és nagyon változó minőségben az expresszionizmus befolyását mutató írásokat közöl különböző magyar és német nyelvű napilapokban és folyóiratokban. Kétségtelen, hogy az 1920-as évekre az expresszionizmus már túljutott Németországban a fénykorán, de hatása az európai irodalomra még ekkor is számottevő volt, sőt ekkortájt még igen sok új expresszionista lap indult, viszonylag masszív olvasótáborral.

Az expresszionizmus az irodalmi műnemek közül elsősorban a lírában volt figyelemre méltó, tehát abban a műfajcsoportban, amelyben a fiatal Márai szerény minőségű alkotásokat publikált. Az irodalomtörténészek lényegében egyetértenek abban, hogy az expresszionizmus az irodalom területén csak a lírában alkotott maradandót, és néhány figyelemre méltó drámát hagyott ránk, de az elbeszélő próza – mindenekelőtt a regény – nem volt alkalmas érzéseik és gondolataik kifejezésére. A próza túlságosan behatárolt az érzelmi kitöréseknek rögzítésére, a mozgalom „melléktermékeként” értékelhetjük. Alfred Döblin: *Berlin, Alexanderplatz* című regénye – az expresszionista próza legismertebb reprezentánsa – viszonylagos ismertségét elsősorban megfilmesítésének köszönheti. „Az expresszionizmus lírai kényszer, drámai inger, nem epikai folyamat”.³ Már a korai expresszionista prózában felfedezhetőek ugyan olyan „alapelvek”, amelyek az expresszionista elbeszélő művészetben évtizedeken keresztül hatnak, mára már azonban ezek teljesen ismeretlenek. Ilyen az egyik első expresszionista prózai munka, Einstein 1912-ben megjelent regénye, a *Bebuquin oder Die Dilettanten des Wunders*, melyben négy elv érvényesül: a monologikus reflexió, a fantasztikus allegória, az aforisztikus ironia és a szentbeszédszerű retorika.⁴ Az expresszionista prózastílus sokféleségének az igazolása Max Krell antológiája, amelyet a kötet kiadásakor már huzamosabb ideje Németországban tartózkodó és az expresszionista kiadványoknak figyelmet szentelő Márai Sándor is jól ismert. Az antológia bevezetőjében maga Krell utal a költői nyelv és a képek sokszínűségére, sőt éppen ezt a tényt emeli ki.⁵ A maguk korában igen népszerű prózai próbálkozásoknak az irányzat lelkes és érzelmi elfogultságtól sem mentes hívei sem tulajdonítottak komoly jelentőséget.

Az expresszionista prózai alkotások értékében kételkedőket igazolhatják az a tény is, hogy nemcsak a szépirodalmi prózai művek ismertsége jelentéktelen, hanem – ettől aligha függetlenül – az expresszionista prózával kapcsolatos tanulmányok száma is – legalábbis a lírával foglalkozó írásokhoz képest – elenyésző. Ugyanakkor tény, hogy az expresszionizmus nemcsak a szépprózában, hanem a publicisztikában is kialakította a maga formanyelvét. Az expresszionizmus publicisztikai műfajoktól addig idegen módon egyrészt a tudatalattiból feltörő kontrollálatlan önkifejezés ábrázolására, másrészt a definiálatlan érzelmek elhatalmasodásának rögzítésére törekszik. Igaz, a hagyományos műfaji határokat ignoráló expresszionista alkotók rendszerint a széppróza és a publicisztika jó néhány elemét együttesen alkalmazták írásaikban, vagyis „tisztán” expresszionista publicisztikáról alig-alig beszélhetünk.

² Márai Sándor 1919 ősze és 1923 augusztusa között Németországban élt.

³ *Dichtung und Dichter der Zeit*, Lipcse, 1927. 5. kiadás, 731.

⁴ uo. 10.

⁵ Keller, Max: *Entfaltung (Novellen an die Zeit)*, Rowholt Verlag, Berlin, 1921.

Márai első expresszionista írásai a *Der Drache* című lipcsei lapban jelentek meg, közvetlenül az első emigrációja kezdetén.⁶ Ezek közül az egyik – az expresszionista hatás szempontjából – figyelemre méltó írása az *Innen és túl* címet viseli.⁷ Márai korai írásainak jelentős része publicisztika, de legalábbis a publicisztika és a szépirodalom határterületén van. Ez a rövid alkotás – bár a riport bizonyos műfaji sajátosságait kétségtelenül hordozza – elsősorban szépirodalom, melyben központi szerepe van a narrátornak, aki ebben az esetben maga is szereplője, sőt főszereplője a történetének. Ebben a szövegben a narráció – majdnem megszakítás nélkül – egyes szám első személyű. A szépprózai szövegekben, így ebben is, a szereplők dialógusait is narrátori közlésnek tekintjük, és nem úgy értelmezzük, mintha a narrátor megszakítaná a közléseit és valamelyik szereplő „átvállalná” ezt a szerepét.

Az *Innen és túl* narrációjához újabb szemantikai réteget képezve nagyon heves érzelmek, indulatok kapcsolódnak, amelyek folyamatos feszültséget indukálnak, s ezt az írás szerkeszttségének sajátosságai tovább fokozzák.⁸

A szerkesztettségét tekintve ez az írás az expresszionizmus formanyelvének jól felismerhető sajátosságainak tárháza. A mondatok többsége grammatikailag egyszerű, sok esetben hiányos mondat.

„Persze ital nélkül...

Nem a homártól.”⁹

Márai feszültségteremtő stilisztikai eszközként alkalmazza az új bekezdéseket is, amelyek uralják a szöveget.

„A Volkshausban eszem.

A Volkshaus egy nagy épület a Zeiter Straßén.

A lipcseiek bizonyára jobban ismerik, mint én.

De én ott eszem.”¹⁰

Nem csak ezt az expresszionista alkotását építi fel Márai ily módon. A *Matrjoska* című, amelyet rövid idővel az *Innen és túl* előtt publikált, hasonló szövegszerkesztési elveket mutat:

„Ott, Lipcsében, pl.

A Burgstraßen.

Egy kapu latt.

A Tüuringger Hoffal átellenben.”¹¹

Már korai, expresszionista prózai írásaiban is szembevetendő, hogy kitűnő megfigyelő, a legapróbb részletességgel ír le mindent, amit a téma szempontjából fontosnak gondol. Ez a precíz megfigyelés a későbbi Márai-publicisztikának és a szépíró Márainak is nélkülözhetetlen sajátja.

⁶ Márai németül elsősorban a *Der Drache* című lipcsei hetilapban és a *Kassai Napló*ban közölt expresszionista írásokat. Igaz, a felvidéki lapban – az ott megjelent írásaihoz képest – elenyésző mennyiségben.

⁷ Márai Sándor: *Kitépelt noteszlapok* (szerk.: Kakuszi B. Péter), Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2005. 34–35.

⁸ Maar Judit: *A drámai és elbeszélő szöveg szemantikai vizsgálata*, Modern Filológiai Füzetek 53., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.

⁹ Márai Sándor: *Kitépelt noteszlapok* (szerk.: Kakuszi B. Péter), Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2005. 34. (későbbiekben: KN).

¹⁰ uo.

¹¹ uo. 32. o.

„De ne gondoljon semmi különlegesre. Mind egyszerű, kicsi, közönséges alma, ahogyan az Isten éppen megeremtette, finom tiroli csemegealma, jonatánalma. Ezenkívül van a ládán még egy edény is, melyben 6–8 szózott hering úszkál. És a szózott hering mögött ül Matrijoska, mint már említettem.”¹²

Mint ismert, az expresszionizmus ignorálta a hagyományos műfajokat, így értelemszerűen a műfaji határok betartására sem törekedett. A német expresszionistáknál (is) megfigyelhető, hogy versekben szép számmal vannak prózai elemek, és szépprózai művek gyakran bővelkednek lírai vallomások személyességre utaló sajátságokban.¹³ Márai sem tiszteli a műfaji határokat, ebben az elbeszélésében is vannak önreflexiók, de a mű mégis a publicisztikai hitelességre különös hangsúlyt fektető igényét mutatja.

A szövegben a két különböző helyszín légköre között meglévő oppozíció, a népkonyha vonzó és az Astoria taszító világa, feloldhatatlan, amit a narrátori közlés szerkesztettségében is megmutató zaklatottság megerősít. A narráció egyik címzettje ebben az esetben egyrészt a történeten belüli, a szöveg egyik részletében a narrátor által megszólított rendőrbiztos. Másrészt a narráció megszólítottja a történeten kívüli, de nem a szövegben kívüli befogadó, akivel a mindenkori olvasó ebben az esetben is azonosíthatja magát. A szöveg didaktikus jellege, amely a befogadó szociális érzékenységén alapuló érzelmeire akar hatni, folyamatosan jelen van. A szövegnek a problémafelvetés értelmetlenségét közlő lezárása – mintha a szerző maga sem hinne a problémafelvetés célravezetőségében: indulatosan elfordul a problémától lezárva a jóformán még meg sem kezdett diskussziót – éppen ennek ellenkezőjét provokálja: a felvetett probléma továbbgondolását.

A szöveg narrátori közlésében szereplő pontos adatok (pl. a pontosan felsorolt árak) – amelyek természetesen a fikció részei – azt az illúziót keltik, hogy a fikció az irodalmi szövegen kívüli „tények világához” közelít. Lényegében ez – látszólag – a publicisztika objektivitására törekvő műfajaihoz közelíti a szöveget. Márai igen gyakran él ezzel az eszközzel, azt az illúziót keltve, mintha alkotása nemcsak szépirodalom lenne, hanem publicisztika is egyben.

Mivel expresszionista írásaiban a narrátori indulat rendszerint összekapcsolódik a szociális érzékenységgel, meghatározza az olvasott szöveg dekódolásának hangulati lehetőségeit. A *Matrijoska* esetében a következőképpen zárja a szöveget:

„Gondolkodjon csak el ezen. Vagy inkább ne is. Mit bánom én.”¹⁴

Meglepően hasonló a zárása az *Innen és túl* című írásnak:

„Ha belegondolunk...

Na, hagyjuk...”¹⁵

A szöveg utolsó mondatai befejezetlenséget sugallnak, s ezzel egyben kitüntetetten a szöveg értelmezésére, a rögzített „tényekből” következő megállapítások, következtetések levonására – de egyszerűen azok kétséges értelmére – hívják fel a figyelmet.

Németországi emigrációja elején Márai az újságírói szakma „fortélyait” tanulta, lassan formálódott, alakult, és tekintélyes újságíró vált belőle. A szakmai érlelődéséről így ír: „Az újságírás vonzott, de azt hiszem, egyetlen szerkesztőségben sem tudtak volna használni. Az újságírást úgy képzeltem el, hogy az ember jár a világban, számon tart valamit, ami olyan laza, értelmetlen és szétfolyó, mint a napi hírek, mint az élet...”¹⁶

¹² uo. 33.

¹³ Pomogáts Béla: *Változatok az avantgárdra*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2000. 139.

¹⁴ KN. 34.

¹⁵ KN. 35.

¹⁶ Márai Sándor: *Egy polgár vallomásai*, Helikon Kiadó, Budapest, 1999. 213. o.

„S egy napon felébredtem és észrevettem, hogy a frankfurti év megmunkált bennem valamit.”¹⁷ A szakmai ismeretek elsajátítása és az értékvilágának a formálódása együttesen alakították figyelemre méltó újságíró-íróvá. „Egy napon megtanultam, mi az írott szó felelőssége...”¹⁸

A fiatal Márai publicisztikájának feltárása folyamatban van. Ebben a nehézséget elsősorban az jelenti, hogy fiatalkori írásainak nagy részét nem vette fel a repertóriumába. Bár a későbbiekben megjelent, újságcikkeket tartalmazó gyűjteményei azt igazolják, hogy évekkal később ezek közül az írások közül jónéhányat megjelenésre méltónak és aktuálisnak tartott, de ezek a korai írások kis töredékét alkotják és – sem mennyiségi, sem minőségi értelemben – nem reprezentáló értékűek.

Míg életrajzi ihletésű regényéről – az *Egy polgár vallomásairól* – elmondható, hogy fiatalságára visszatekintve évekkal később egy általa meghatározott szempontú imázs kialakítása döntő szerepet játszott a mű megírásában, fiatalkori írásokról éppen az ellenkezője állítható: itt még nincs szerepe ilyen értelemben a tudatos megkomponáltságnak, kevésbé fedezhető fel imázs-formáló szándék.

A kíváncsi, fiatal újságíró természetes érdeklődésével és a nélkülözhetetlen, részletekre kiterjedő megfigyelőképességgel fordul a látókörébe kerülő helyzetek, lehetséges témák felé, amelyeket több-kevesebb sikerrel feldolgoz: szépirodalmi, publicisztikai vagy éppen a műfajok határterületén mozgó alkotásban.

A klasszikus modernség jegyében írja szinte gyerekként első prózai alkotásait még Magyarországon, amelyeket elsősorban kevésbé neves újságok közölnek. Ugyanakkor, ha csak egy rövid időre is, de elutasítja azokat az értékeket, amelyek őt – már csak neveltetése folytán is – a konzervatív-liberális gondolkörhöz kötötték. Az elutasítás első szakaszában az individuum helyébe a tömeg szerepét felértékelő szocialista-kommunista ideológia vonzásába került, majd Németországban – néhány évig – az anarchizmus és az avantgárd befolyása alá. Ahogyan a rendszeralkotó filozófiák sem adhattak már adekvát vagy adekvátnak tűnő válaszokat lét- és ismeretelméleti kérdésekre, és az antropológiai problémákat a fókuszba állító életfilozófiáknak immáron az egyén egészéként történő értelmezéséről is le kellett mondani, a klasszikus modernség individuumszemlélete szintén tarthatatlanná vált. Márai értékválsága nemcsak a természetes ifjúkori lázadásból fakad, hanem abból a krízisből is, amelyet a klasszikus modernségnek abból a tapasztalatából eredeztethetünk, amit az egész elvesztése jelent. Márai az új tendenciák megjelenésekor először nem ahhoz, az individualitást karteziánus alapjaiban megerősítő, újrafogalmazó irányzathoz csatlakozott, amely elutasította az individuum visszavonhatatlan felbomlását, és újragondolt értékfogalmakat rendelt az individualizmushoz, hanem ahhoz az anarchista-avantgárdista gondolkörhöz, amely lényegében az európai kultúrában gyökerező individualitás ignorálása. Ez pedig lényegében az individualitás tagadása, ritkább esetben a „szétesett” én az európai kultúrából kiragadott „felépítésének” sokszor romantikus-idealizikus kísérlete.¹⁹ A polgári-liberális értékvilág tagadása azonban sem időben nem volt jelentékeny tartamú Márainál, sem ezalatt a néhány év alatt létrehozott műveinek a jelentősége nem mérhető azokéhoz, amelyek életének későbbi szakaszában írt.

A polgári-liberális szemlélethez való közeledése – melyben nagy szerepük volt a németországi és franciaországi emigráció során akkor meghatározó jelentőségű műveknek – egybeesett a Nyugat-Európában egyre nagyobb szerepet játszó *Neue Sachlichkeit*

¹⁷ uo. 238. o.

¹⁸ uo. 230. o.

¹⁹ Kulcsár Szabó Ernő: *Klasszikus modernség – karteziánus értéktávlalban*, in: Kulcsár Szabó Ernő: *Beszédmód és horizont*, Argumentum, Budapest, 1996. 211–218.

térhódításával, amely igen radikálisan átalakította az újságírói formanyelvet, s ez az expresszionista stílus háttérbe szorulásával járt. Az expresszionizmusból való fokozatos kiábrándulás – sőt jelentőségének alulértékelése, és ezzel együtt a polgári értékek melletti elköteleződés – Márai figyelmét (írásai tanúsága alapján) a polgári társadalmak aktuális problémái felé terelik. Megjelennek a szépirodalmi, publicisztikai és a műfaji határterületeken mozgó írásaiban is azok a motívumok vagy témák, amelyek egyrészt hosszú ideje a szépirodalom visszatérő elemei, de a publicisztika szépirodalmi sajátossággal rendelkező műfajainak is visszatérő motívumai vagy kérdései. A szemléletváltás egyik példája egy másik – az *Innen és túl* alkotása után alig néhány évvel később született – írása, amelynek a *Tévedés* címet adta. Ez egészen más témát helyez vizsgálódásának fókuszába, mint az *Innen és túl*: egy gyilkosság problémájával foglalkozik, de ami ennél lényegesen figyelemreméltóbb, a sajtó felelőségének a tükrében. Az írott szó felelősége, mint erre az *Egy polgár vallomásai* című önéletrajzi ihletésű munkájában többször is utal, félelemmel töltötte el Márai Sándort.

Ez az írás sajátos nyomozás, amelyben egy gyilkosság felelősét keresi. A tényszerűség követelményeinek megfelelően az írás – terjedelmét tekintve – jelentős részében szinte jegyzőkönyvszerű: ismerteti a tett körülményeit, okait, a helyszínt. Ez a tényszerűség egyszerre elégíti ki az olvasói kíváncsiságot és az újságíró elfogulatlan és pontos tudósítására való igényt.

Itt már nyoma sincs korábbi írásaira jellemző expresszionista szerkesztési és stilisztikai sajátosságoknak: a rövid, gyakran hiányos mondatoknak, az egymást követő, a szöveget uraló, állandó új bekezdéseknek.

„Mozgalmas, nacionalista színezetű temetés délben a St. Philippe du Roule templom előtt; az »Action Française« pénztárosát temetik, akit egy bolond nő, Maria Bonesson gyilkolt meg.”²⁰

Az írás témája tehát egy gyilkosság, mégpedig politikai gyilkosság, amelynek az a momentum ad meghökkentő egyediséget, hogy az elkövető jelentkezik a rendőrségen, és bocsánatot kér a tévedéséért.

A rövid írás első részében a tárgyilagosság igénye szerinti precizitással és távolságtartással írja le a gyilkosságot és az azt követő tényeket, amelyek semmivel sem mutatnak túl az eseménynek egyediségén.

Az írás riportszerűsége azonban megszűnik a következő mondattal: „Az ember a fejét fogja.”²¹ Az új tényszerűség szabályainak követése és a riportszerűség a háttérbe szorul, sőt a szöveg bizonyos részeiben eltűnik, viszont helyet kap az objektivitásra való törekvést meggátoló érzelmektől egyáltalában nem mentes szerzői megnyilatkozás.

A szövegben, a megközelítését illetően, tehát „Az ember a fejét fogja.” megállapítás jelenti a fordulópontot, hiszen az újságíró egyrészt az objektivitásra való törekvést teljeséggel feladja, immáron direkt módon reflektál az eseményekre, másrészt az egyediségen túllépve, a történetben megmutatkozó abszurditást általános, egész Európát érintő problémaként kezeli.

A tényszerűség fontosságának tehát határai vannak, és esetegyediségén túlmutat az irracionális tett igazi felelőseinek megnevezése. Ez a Márai-írás – legalábbis a hagyományos műfaji kereteket alapul véve – megmarad a publicisztika keretei között. A szöveg – ebben az értelemben – nem tekinthető szépirodalmi alkotásnak, fikciónak, sem pedig a szépirodalom és a publicisztika határterületén lévő írásnak. A politikai okokból elkövetett

²⁰ Márai Sándor: *Tévedés*, in: *Kitépelt noteszlapok* (szerk.: Kakuszi B. Péter), Lazi Kiadó, Szeged, 2005. 118. o.

²¹ uo.

gyilkosság – amelyről kiderül, hogy tévedés, két személy összekeverésén alapul – sem tekinthető tehát szépirodalmi gyilkosságmotívumnak.

Fiatalkori írásait Márai későbbi szépirodalmi műveinek előtanulmányaként értékelhetjük, nincs ez másként ezzel az írással sem. Márainál a szépirodalmi alkotásaiban jóval később is jelen lesz a gyilkosság vagy a gyilkossági kísérlet motívuma. Az előtanulmányok és a későbbi alkotások között a tudatos kapcsolatjelleg nem feltételezhető.

A tényyszerűsége való törekvéstől, a tényállás ismertetésétől elszakadva a szerzői subjektivizmus az esemény abszurditását a gúny gazdag eszköztárával támadja. Abszurdá azáltal válik a történet, hogy a politikai indíttatású gyilkosságért a tévedése miatt – az ismert politikus, Maurras helyett egy rá hasonlító hivatalnokot ölt meg – a rendőrségen bocsánatot kérő takarítónő tetteire és viselkedésére mint magától értetődő jelenségre reagál a környezet. „Nemrég mikor a bulgáriai eseményeken felháborodtam, csodálkozva mondta egy francia újságíró: »Nem értem, miért izgatja fel magát. Hosszabb ideje élttem ott lent, és biztosíthatom Önt, hogy ezek az eszközök – a pokolgép, a bitó, a tőr és a revolver – a háború vége óta ott a politikai agitáció normális és szokásos formái közé tartoznak...« Ha Maurrast találta volna el..., akkor rendben lenne a dolog. A hiba, úgy tűnik, még most sem visszavonhatatlan, egyszerűen figyelmetlenségről van szó, amelyet egy másik alkalommal egy másik takarítónő jóvátehet.”²²

Márai ez alkalommal is – mint több korábbi írásában – a sajtó felelősségét emeli ki. A *Tévedés* című írásban az indulatokat gerjesztő sajtó felelősségét látja az egyén tragédiáján túlmutató eseményben, amely a társadalmi konfliktusok individuumhoz méltatlan megoldását sugallja. Márai a nő elmezavarára utalva írja: „Bolond(nak) nem bolondabb mint a többi, mint maga Daubert és az egész francia jobboldali sajtó... A golyó elvétheti a célt, de a légkör, amely a fegyvert a gyilkosok kezébe nyomja, nem.”²³

Az írás nem tekinthető pszichológiai analízisnek, noha az esemény abnormitása miatt kínálkozik annak lehetősége, hogy akár a gyilkos nő tetteinek pszichés hátterét, vagy még inkább a sajtó embereket, népcsoportokat befolyásoló eszköztárának és hatékonyságának pszichológiai hátterét vizsgáljuk. Márai ebben az írásában – mint oly sokban az elkövetkező hónapokban és években – már a polgári értékvilág kitüntetetten fontos „elemének”, az individuumnak veszélyeztetettségét érzékeli, az individuum leépülésétől, a befolyásolható tömegemberré válásától tart. Ebben a folyamatban a tényfeltárással és indulatoktól sem mentes határozott kijelentéseivel felelősökre mutat. A veszélyben lévő individualitás értékeinek újragondolása, a polgárlétnek karteziánus alapokon történő újraértelmezése Márai számára folyamatos „életprogram”. Ez az, amiről nem hajlandó lemondani sem a két világháború közötti magyar szellemi élet „aktív résztvevőjeként”, sem a második világháborút követő három évben, a nyílt kommunista rémuralom előkészítésének időszakában és a második emigrációja idején sem.

Az eddigi korai Márai-írások részleges feltárása – annak ellenére, hogy az ezekből még átfogó következtetéseket nem tudunk levonni – azt jelzi, hogy Márai a szépirodalom és a publicisztika határán születő írásai, sőt publicisztikái is szép számmal foglalkoznak olyan kérdéskörökkel, megjelennek bennük olyan elemek, amelyek évekkel vagy évtizedekkel később ismételten vagy kisebb változtatással motívumként kapnak funkciót valamely szépirodalmi alkotásában.

²² uo. 118–119. o.

²³ uo. 118. o.